

EL RETROCÉS DE L'ESPAI AGRARI DURANT ELS DOS ÚLTIMS DECENNIS EN UN SECTOR DEL BAGES OCCIDENTAL

Joan Sabi Bonastre

Aquest article és un resum d'un capítol de la tercera part "Evolució històrica recent", corresponent a la tesi doctoral "L'estudi agroecològic i l'evolució històrica recent del paisatge: el cas d'un sector occidental de la comarca de Bages", 2 volums, que obtingué la Beca d'Investigació 1980, de la Caixa d'Estalvis de Manresa.

Presentació

El present article correspon a un capítol d'un treball, la finalitat del qual, ha estat l'anàlisi de l'evolució del paisatge en un període determinat, la qual cosa permet una millor comprensió de la situació present, ja que el paisatge actual és el resultat de tota una sèrie d'interaccions mútues entre home i natura, que s'han anat succeint al llarg dels temps. L'àrea d'estudi és el sector delimitat pels municipis d'Aguilar, Fonollosa, Rajadell i Sant Mateu de Bages. En el conjunt del treball s'han analitzat les diferents formes d'utilització i explotació del medi, per tal d'entendre i explicar els processos i els patrons que se'n generen. Cal recordar que l'home ha alterat, transformat i creat tota una sèrie de patrons que s'organitzen entre ells i la natura. Per tant, estudiar el passat permet comprendre el present i el futur dels paisatges, els quals no són altra cosa que una constatació de les realitats ecològiques.

L'anàlisi de l'evolució ha comportat resseguir en el passat les etapes i estratègies diferents de l'explotació del medi per part de l'home. És a dir, s'ha intentat resseguir la permanent creació humana, en un període relativament curt, des de 1840 fins a l'actualitat i, per aquest motiu es parla d'evolució històrica recent.

En el període analitzat han estat definides cinc etapes distintes.

La distinció ha estat basada en aspectes diferents, en particular per la mateixa cronologia dels fets rellevants que s'han succeït en l'espai rural estudiat i pel tipus de documentació existent.

La primera etapa correspon a l'inici de l'expansió agrària entre 1840 i 1850. La divisió cronològica ha estat feta en funció de la font informativa, en aquest cas els canvis de Domini de la Comptaduria d'hipoteques de Manresa. La consolidació de l'espai agrari entre 1850 i 1890 és la segona etapa. La delimitació cronològica ha estat feta en funció de les fonts informatives i de l'epidèmia de la fil·loxera que marca la fi de tot un tipus d'explotació agrària en particular. La tercera etapa és la crisi de la vinya (1890-1939), una etapa bastant àmplia, on s'arrenca del fet de l'epidèmia de la fil·loxera com a inductora de la crisi de la vinya, i per extensió, del sector agrari. Representa una etapa de retrocés de conreus i de població, que es perllongarà fins a la Guerra d'Espanya. El lleuger redreçament agrari de 1939 a 1960 és la quarta etapa, i està conformada per l'impacte de la Guerra "Incivil", amb la post-guerra i el període d'atarquia. El retrocés de l'espai agrari durant els dos últims decennis és la cinquena etapa, la darrera de l'evolució històrica recent del paisatge, de la qual aquest article ofe-

reix un resum.

En una primera anàlisi i, lligant amb el descens de les activitats agràries, cal parlar de la davallada poblacional, la qual des del 1960 fins al 1981, data de l'últim cens, la població no ha deixat de disminuir, degut bàsicament a l'emigració. De 2.784 habitants registrats en el cens del 1960 (11,54 habs./km²), s'ha arribat a 1.736 el 1981 (7,19 habs./km²), cosa que representa una pèrdua del 37,64 % dels efectius poblacionals. No obstant, el municipi de Fonollosa és el que menys població ha perdut, degut a l'existència d'una fàbrica, la qual ha pogut donar feina almenys a gent jove, que no ha hagut d'emigrar i ha estabilitzat així, en part, les pèrdues de població. Així mateix hi ha hagut un envelliment progressiu de la població que ha restat en els municipis estudiats, amb un augment de la taxa de mortalitat, que ha coadjuvat a la disminució de les xifres de població absoluta. No obstant, la densitat de població és baixa, així com els actius agraris, la mitjana d'edat dels quals està entorn dels 50 anys.

Les noves formes de l'explotació agrària

a) els conreus.

La distribució general dels con-

reus el 1973, presenta un predomini de l'espai ocupat per conreus herbacis, terra campa, que suposa el 13,97 % de la superfície; els conreus llenyosos el 2,37 %, les pastures el 15,79 %, el terreny forestal el 53,37 % i l'espai improductiu el 14,45 %. La terra campa predomina actualment en tota la superfície ocupada anteriorment per un ús agrari i la seva producció està lligada a la nova forma d'explotació ramadera introduïda. Totes les enquestes realitzades revelen aquest canvi i la vinculació cada cop més estreta entre agricultura i ramaderia, per l'augment experimentat els darrers anys de les granges de porcs, vedells, conills i aviram.

La vinya, anteriorment el conreu més important i base econòmica durant molts anys de moltes explotacions, ha esdevingut un conreu residual destinat a l'autoconsum. L'olivera ha estat també un conreu en decadència, en particular en tot el sector sud de l'àrea d'estudi, que és on aquest conreu havia tingut una forta empenta, com ho testimonia la presència encara avui d'un molí d'oli en el terme de Rajadell. L'altre consum llenyós que actualment està de baixa és l'ametller, el qual estava també en relació a una producció per a l'autoconsum.

SITUACIÓ AGRÀRIA EL 1973

	Superfície municipal en km ²	% de terres conreu sobre terme municipal	Agricultura distribució dels conreus. 1973 % sobre terres conreades.				Nº explotacions el 1972
			cereals	farratges	horta	vinya	
Aguilar	43,0	17,6	78,1	6,7	0,4	2,6	101
Fonollosa	51,9	36,4	64,7	15,7	0,1	7,1	172
Rajadell	45,3	14,6	69,8	4,5	-	7,5	72
St. Mateu	101	6,3	78	16,4	0,9		134

Font: Servei Sindical Agrari i Cens Agrari

REPARTICIÓ D'USOS I APROFITAMENTS

(xifres en Ha)

	Amillaraments 1853 - 1861	%	Cadastres 1958 - 59	%	Servei Sindical estadística 1973	%
Bosc pinedes	9.958,44	54,63	15.071,6	55,17	13.142	54,62
Alzinar	20,73	0,11	128,25	0,46	—	—
Terra campà (cereals)	1.724,37	9,45	6.982,54	14,74	3.379	14,04
Vinya	1.693,74	9,29	811,62	2,97	165	0,68
Oliverar	193,55	1,06	271,03	0,99	126,4	0,52
Ametller	—	—	25,06	0,09	102	0,42
Erms	4.637,26	25,44	6.982,12	25,56	7.146	29,70

La superfície de terra campà ha anat transformant-se de manera lenta, però continuada, fins a desaparèixer actualment el conreu de blat; aquesta superfície es dedica a altres cereals, sobretot farratges. La transformació obeeix a la cada cop més estreta relació entre agricultura i ramaderia a base de pinsos.

La repartició d'usos i aprofitaments des dels amillaraments fins a les dades del 1973, mostra tots aquests canvis, i en particular la reducció de la superfície agrícola. No obstant, cal fer referència que moltes de les dades oficials contenen errors i per tant han de ser tingudes i valorades com a xifres indicatives. (Vegeu quadre Distribució general de les terres).

Darrerament, la transformació de les explotacions agràries amb la introducció de la ramaderia i la mecanització del treball agrícola, ha donat lloc que algunes explotacions reconvertisin molts espais i parcel·les de conreu en camps grans. És un procés puntual i localitzat en les grans explotacions, en les quals s'enderroquen les feixes, per convertir les parcel·les petites en

una de sola, i permetre el treball amb tractors. A tots els sectors on aquesta reconversió és possible, i en relació amb grans propietats, es realitza aquest treball d'adequació de la superfície agrària a la mecanització. En alguns casos, i per necessitat d'ampliar l'espai d'una propietat, a més de l'enderrocament de feixes, s'ha tallat bosc i matollar, ja que el costum de llogar terres està en decadència. En cap cas, però, importa el pendent general del terreny, ni tampoc a l'hora de fer passar el tractor, que no es fa en el sentit de les corbes de nivell sinó en contrapendent. Aquest fet pot conduir en alguns indrets a fenòmens erosius importants dels quals es detecten ja alguns xaragalls.

La introducció dels adobs químics ha comportat la desaparició dels guarets i la rotació en base al conreu de cigrons, és a dir, ha desaparegut el "guaret mort". Així mateix el desenvolupament de la ramaderia a base de pinsos ha permès obtenir una quantitat considerable d'adobs, en particular dels fems provinents dels porcs, "purin".

REPARTICIÓ D'USOS I APROFITAMENTS

(xifres en Ha)

	Amillaraments 1853 - 1861	%	Cadastres 1958 - 59	%	Servei Sindical estadística 1973	%
Bosc pinedes	9,958,44	54,63	15,071,6	55,17	13,142	54,62
Alzinar	20,73	0,11	128,25	0,46	—	—
Terra campà (cereals)	1,724,37	9,45	6,982,54	14,74	3,379	14,04
Vinya	1,693,74	9,29	811,62	2,97	165	0,68
Oliverar	193,55	1,06	271,03	0,99	126,4	0,52
Ametller	—	—	25,06	0,09	102	0,42
Erms	4,637,26	25,44	6,982,12	25,56	7,146	29,70

La superfície de terra campà ha anat transformant-se de manera lenta, però continuada, fins a desaparèixer actualment el conreu de blat; aquesta superfície es dedica a altres cereals, sobretot farratges. La transformació obeeix a la cada cop més estreta relació entre agricultura i ramaderia a base de pinsos.

La repartició d'usos i aprofitaments des dels amillaraments fins a les dades del 1973, mostra tots aquests canvis, i en particular la reducció de la superfície agrícola. No obstant, cal fer referència que moltes de les dades oficials contenen errors i per tant han de ser tingudes i valorades com a xifres indicatives. (Vegeu quadre Distribució general de les terres).

Darrerament, la transformació de les explotacions agràries amb la introducció de la ramaderia i la mecanització del treball agrícola, ha donat lloc que algunes explotacions reconvertis sin molts espais i parcel·les de conreu en camps grans. És un procés puntual i localitzat en les grans explotacions, en les quals s'enderroquen les feixes, per convertir les parcel·les petites en

una de sola, i permetre el treball amb tractors. A tots els sectors on aquesta reconversió és possible, i en relació amb grans propietats, es realitza aquest treball d'adequació de la superfície agrària a la mecanització. En alguns casos, i per necessitat d'ampliar l'espai d'una propietat, a més de l'enderrocament de feixes, s'ha tallat bosc i matollar, ja que el costum de llogar terres està en decadència. En cap cas, però, importa el pendent general del terreny, ni tampoc a l'hora de fer passar el tractor, que no es fa en el sentit de les corbes de nivell sinó en contrapendent. Aquest fet pot conduir en alguns indrets a fenòmens erosius importants dels quals es detecten ja alguns xaragalls.

La introducció dels adobs químics ha comportat la desaparició dels guarets i la rotació en base al conreu de cigrons, és a dir, ha desaparegut el "guaret mort". Així mateix el desenvolupament de la ramaderia a base de pinsos ha permès obtenir una quantitat considerable d'adobs, en particular dels fems provinents dels porcs, "purin".

DISTRIBUCIÓ GENERAL DE LES TERRES (xifres en Ha)

	conreus herbacis	guarets	conreus llenyosos	total sup. conreada	prats	pastures	total prats	terreny forestal	Sup. improductiva	Sup. geogràf.
Aguilar	691	9	58	758	0	1826	1826	873	845	4302
Fonollosa	1558	0	331	1889	0	1698	1698	1476	127	5190
Rajadell	498	0	165	663	0	56	56	1863	1950	4532
St. Mateu	623	0	18	641	0	229	229	8663	564	10097

Font: Roser Majoral, *Distribució de la superfície municipal por cultivos agrícolas*. Barcelona, CIDC 1973.

b) la nova ramaderia.

La transformació agrària més important succeïda en el sector estudiat és l'aparició d'una agricultura, on el valor econòmic de la producció s'ha decantat vers la ramaderia. Aquesta producció ramadera és la base de granges de vedells d'engreix, de porcs, d'aviram i de conills. La ramaderia més important és la porquina, seguida de l'aviram, els conills i en darrer terme el boví.

La relació agricultura-ramaderia és molt important, com s'ha indicat anteriorment, i la major part de les collites estan supeditades al bestiar. Actualment es pot dir que l'agricultura com a activitat econòmica principal ha desaparegut del sector, i que els masos i cases de pagès han esdevingut granges de cria i engreix. Les noves formes de ramaderia desenvolupades a partir dels pinsos representen el canvi més important que ha esdevingut en l'àrea estudiada en els darrers anys, igual que en molts sectors de Catalunya, però que potser aquí, ha representat la perduració d'alguns masos, que d'altra forma haguessin estat abandonats. Així mateix, ha representat un canvi en el mateix paisatge agrari, amb l'aparició al costat dels masos tradicionals de tot un seguit de construccions noves (estables, sitges,

etc.) que segons la importància dels caps de bestiar trenca bona part de la fesomia tradicional dels masos, en particular d'alguns de molt antics i de bella construcció.

L'explotació del bosc.

Moltes de les activitats en relació a l'explotació del bosc han canviat al llarg dels darrers anys; unes han desaparegut i altres s'han modificat. No obstant, l'explotació forestal continua essent una activitat important per a molts propietaris, en relació amb el rendiment econòmic que els proporciona i les poques despeses que els costa el seu manteniment.

La introducció de fonts energètiques a partir de gas, d'electricitat, han fet desaparèixer formes tradicionals d'explotació, com era la fabricació de carbó vegetal a partir d'alzines i roures, i del "carbonet" a partir del pi blanc. Aquestes activitats relacionades amb el bosc ja havien entrat en crisi per una manca de matèria prima, alzines i roures, i s'havien reconduït vers la fabricació del "carbonet" a partir del pi blanc, més abundant en tota la contrada, i que va perdurar fins a les darreries del decenni 1950-1960.

L'obtenció de llenya és una altra activitat en fase de reculada, o gairebé extingida. Tan sols es talla per a calefacció i llars de foc en algunes cases,

però té poca importància en el conjunt.

L'actual explotació del bosc està en relació amb les papereres, entre les quals destaquen Torras Hostench, de Girona, una paperera de Balaguer i una altra de Solsona. La sovintejada de l'explotació guarda relació estreta amb la producció de cada indret; així hi ha obagues on cada any es tallen els arbres més grossos, a més de netejar el bosc.

La preferència de fusta és la produïda per la pinassa (*Pinus clusiana*) que té un preu més alt que no pas el pi blanc (*Pinus halepensis*). El rendiment econòmic que proporciona l'explotació del bosc, en particular per pasta de paper, fa que s'afavoreixi la creixença de la pinassa (*Pinus clusiana*), i no es deixen desenvolupar gaire les alzines i roures, ni tampoc el pi blanc (*Pinus halepensis*) al contrari que en etapes anteriors.

La forma d'explotació i, en particular, la recollida dels arbres i llur transport, també ha canviat. Enfront dels carros i camins tradicionals, actualment s'obren camins per on puguin accedir els camions, els quals arriben fins a la mateixa parcel·la d'explotació. Aquests camins es realitzen amb tractors proveïts de pala excavadora que, al mateix temps que obren camí, realitzen un terrabuit molt important, i incideixen en l'erosió de molts sectors, particularment d'alguns vesants on aquests camins són oberts en contrapendent.

L'empenta actual de la biomassa forestal

La davallada d'algunes formes d'explotació del bosc, la consolidació d'un espai agrari, ara en part en regressió, i l'abandó del conreu en els vesants, ha afavorit una regeneració i colonització de la biomassa forestal. En conjunt s'assisteix a una empenta de la biomassa forestal sota diversos tipus

de formacions, consolidació de boscos, matollars, extensió d'herbassars, etc., cosa que no és un fet tan sols actual, sinó que s'esdevé des de l'abandó produït per la crisi vitícola. A partir de la postguerra i a mitjans de l'etapa anterior, la nova davallada agrària amb abandó de molts sectors, ha afavorit la creixença de la vegetació espontània.

La recessió agrícola i poblacional afavoreix la recolonització de molts espais fins ara dedicats a l'ús agrari, i l'augment de l'espai total de la biomassa. Així mateix, afavoreix la progressió de molts boscos a partir dels llindars anteriorment closos per un ús agrari. Com a tendència general de l'àrea, s'afavoreixen les pinedes, i en particular la pinassa (*Pinus clusiana*) i el pi roig (*Pinus silvestris*), aquest darrer a Castelltallat solament. No hi ha cap tipus de política de reforestació, sinó que la recolonització és espontània, fet bastant important, car permet el desenvolupament d'un sotabosc, en el qual dominen espècies properes a la vegetació potencial de l'àrea. Així mateix, la desaparició de les formes tradicionals d'explotació del bosc ha coadjuvat a l'empenta general de la biomassa i malgrat que segons molts enquestats els boscos estan "bruts", i que no es netegen tan sovint com abans, la realitat és que molts boscos amb estrat arbori de pins presenten un sotabosc ben desenvolupat, compost per gran nombre d'espècies pertanyents a l'alzinar i la roureda de fulla petita.

L'augment de la biomassa forestal es constata per l'evolució de l'espai ocupat, on d'un valor aproximat al 50 % abans de la crisi vitícola ha passat a un 70 % actualment, i en el cas de Sant Mateu de Bages, a un 93 %.

L'actual explotació del bosc presenta, entre d'altres aspectes negatius, l'afavoriment de les pinedes, la qual cosa influeix en el risc d'incendis forestals, els quals malauradament estan entrant dins de la dinàmica normal de

les formacions vegetals. Fins fa pocs anys, el foc era un fenomen aïllat i de localització puntual, que afectava solament a vessants amb recobriment arbustiu, compost d'espècies més o menys piròfites. Moltes d'aquestes formacions, en particular en el sector sud de l'àrea d'estudi, tenen una dinàmica i evolució sotmesa a aquest factor, les quals poden aguantar el foc diverses vegades i tornar-se a reconstituir. Aquestes formacions tenen una estreta relació amb la sovintejada de ramats d'ovelles i es presenten en particular als solells. Però en els darrers anys, els incendis forestals produïts per factors humans, tant provocats com induïts, estan assolint una incidència força negativa. Com a exemple més proper, l'incendi del dia 11 d'octubre de 1980. El fet important, però, és l'efecte negatiu de les pinedes, que afavoreixen l'extensió ràpida del foc, ja que després de l'incendi es va veure com alguns rodals d'alzinar no van ser cremats, malgrat estar dins la zona afectada; les alzines estaven tan sols socarrades, però no cremades com els pins.

Una valoració global

Una primera valoració global de l'evolució històrica recent cal inscriure-la dins el context de les relacions desiguals home-entornament. Les diverses etapes d'aquesta evolució mostren la gran influència de la societat humana en l'explotació del medi, la qual ha conformat un paisatge humà reduint moltes de les diferències físiques inicials o potencials. De forma general, ha incidit en el canvi de la cobertura vegetal, amb la introducció o l'afavoriment d'unes espècies en detriment d'unes altres, les quals en la majoria d'ocasions no pertanyen potencialment a l'àrea d'estudi, el resultat del qual ha estat, en bona part, la pèrdua de fertilitat i de potencial ecològic de molts sectors de l'àrea estudiada. La dinàmica de l'explotació an-

tròpica en l'entornament presenta fluctuacions, que han influït així mateix en la producció lligada econòmicament a l'explotació de l'agrosistema.

En les primeres etapes s'assisteix a una forta valoració de l'ús agrari enfront de la biomassa i l'explotació forestal. Aquesta explotació de les primeres etapes, que es perllongarà fins a finals de la centúria anterior, estarà basada en la producció vitícola, que va fer expandir l'espai agrari gairebé dedicat a un monocultiu. Són els moments de màxima explotació agrària, amb conreus a tots els vessants i àdhuc en alguns sectors de l'obac. Comportarà la total transformació del paisatge i incidirà fortament en l'erosió, amb fortes esclavissades per efecte de torrentades i pèrdua de moltes formacions edàfiques. En gran part molta de l'actual extensió del sector amb roca nua, pertany, o té el seu origen, en aquest fet. Al mateix temps que s'espandeix l'espai agrari hi ha també la forta explotació del bosc, el qual imprimeix una perllongada regressió de les espècies potencials del sector i l'afavoriment de les pinedes. L'extensió de les pinedes de pi blanc (*Pinus halepensis*), almenys en tres quartes parts de la seva extensió, s'inicia a partir de la seva primàcia econòmica com a matèria prima per la fabricació de pega.

La tendència general de les primeres etapes s'inverteix a partir de la crisi de la fil·loxera. Aleshores hi ha un retrocés de l'espai agrari, el qual serà recolonitzat per la vegetació fins arribar a constituir formacions boscoses importants, amb una minva de l'erosió dels vessants, i en els darrers anys començarà a tenir major importància econòmica l'ús forestal de l'agrosistema.

L'evolució recent del paisatge ha estat també influïda per accions externes a la mateixa societat local, fet que ha generat canvis importants en el

conjunt, uns de positius i altres de negatius. Positius es podria dir en termes generals que són tots aquells que afavoreixen un enriquiment dels potencials del medi, o almenys no els disminueixen, i negatius aquells que l'empobreixen tot reduint el seu potencial d'informació genètica, és a dir, que redueixen l'espectre informatiu natural afavorint unes determinades espècies, fent minvar o desaparèixer d'altres, etc. La valoració entre positius i negatius és bastant difícil, però en general tots els canvis produïts en una sola direcció productiva o d'utilització del medi, han tingut gairebé sempre una resposta negativa. En l'àrea d'estudi han estat freqüents les crisis en base a la minva del ventall ecològic, i han suposat la disminució d'una part de les potencialitats del medi.

La tendència al monocultiu, que és un aspecte constant dins l'àrea d'estudi durant tota l'evolució recent de l'agrosistema, és un exemple de canvi negatiu. Del quasi monocultiu de la vinya i uniformització del paisatge vegetal amb el domini de les pinedes sense sotabosc, s'assisteix en les darreres etapes a la consolidació d'un altre monocultiu, els cereals, lligats a una forma d'explotació, la ramaderia en base de pinsos i en granges. L'espai agrari ha anat retrocedint i sols s'usen els sectors aptes per ser treballats amb maquinària, alhora que la biomassa forestal recupera bona part de l'espai anteriorment perdut. Aquesta recuperació està composta per formacions que denoten degradació en la majoria dels casos i que en gran proporció corresponen a combinacions ecològiques noves dins l'àrea.

Ambdós moments i tendències presenten una mateixa problemàtica, la reducció de les combinacions ecològiques. Aquesta reducció tendeix a l'homogenització del paisatge, amb disminució d'espècies vegetals i per tant, amb formacions així mateix empobrides, molt sovint monoespecí-

fiques, alhora que l'explotació antròpica també redueix el seu espectre productiu i concentra tot l'esforç en un sol element. El conjunt comporta una disminució del ventall de defenses enfront d'una crisi (econòmica, epidèmies, etc.). És a dir, la uniformització de les fàcies i de formes d'explotació tant d'ordre natural com humanes, influeix en una pèrdua de potencial genètic informatiu, amb menor defensa alhora d'una crisi. Exemples bastant clars han estat la crisi vitícola arrel de la fil·loxera, i l'incendi forestal del 1890 afavorit per la presència de les pinedes.

La incidència de l'explotació antròpica al llarg de tot el període, ha conduït a un empobriment general de totes les fàcies i al desencadenament de fenòmens erosius.

L'àmplia explotació del bosc ha conduït a la desaparició de les formacions primitives d'alzinar i rouredes. L'anàlisi pol·línica, les fonts documentals i les enquestes assenyalen la seva existència superior a l'actual. Per tant, l'extensió actual de les pinedes i de moltes formacions arbustives i herbàcies on dominen moltes espècies piròfites, són conseqüència de la forta potenciació de les pinedes.

La baixa de les activitats agràries per reducció dels espais conreats i per baixa de l'explotació en els darrers anys, ha operat en benefici de la biomassa. Aquesta presenta la tendència a reconvertir els espais antigament conreats en formacions de matollars, herbassars amb lenta penetració d'espècies que pertanyen a la vegetació potencial i primitiva. Altrament, les formacions arbòries de pinedes amaguen sota d'elles un sotabosc amb formacions pròpies i molt vinculades a l'alzinar i la roureda. Aquesta tendència general presenta una perspectiva de recuperació, malgrat que lenta, vers dinàmiques estables, però dissortadament la forta explotació forestal en molts sectors de l'àrea estudiada, al-

hora que la protecció i l'afavoriment del creixement de la pinassa (*Pinus clusiana*), no l'està potenciant. En altres casos no sols l'atura sinó que l'interromp i la talla a causa d'un factor fins ara poc rellevant en el sector: l'incendi forestal.

Les unitats de paisatge actual són, doncs, en realitat una realització humana, car la seva dinàmica i evolució està sotmesa a la fluctuació i canvi de les estratègies d'explotació antròpica, les quals han desvirtuat bona part de les potencialitats naturals.

Així mateix cal assenyalar que, malgrat els canvis d'estratègies d'explotació, aquestes en realitat es repeteixen, encara que amb una altra incidència. En particular, aquest fet és important en l'explotació del bosc, on en cada moment s'ha primat una espècie enfront de les altres. Així, en uns moments va ser el pi blanc, en d'altres la pinassa, però en tots els casos la incidència de l'explotació és forta i ultrapassa la producció. Altrament es podria dir de l'explotació agrària, ja que en cada moment es potencia un tipus de conreu en detriment dels altres i es fa variar la seva extensió.

En el conjunt de l'evolució hi ha hagut una constant variació de su-

perfície de les unitats de paisatge en funció de l'evolució de l'espai agrari i de l'explotació del bosc. Així, en el moment de màxima expansió, les unitats varen estar marcades per un domini absolut de les fàcies amb conreus en tres quartes parts de l'àrea estudiada, i restava tan sols una quarta part vinculada a una evolució i dinàmica en funció del potencial biòtic, del potencial abiòtic i de l'explotació antròpica. Actualment s'ha invertit i l'efecte és tot el contrari, ha avançat molt més l'espai sotmès als bioritmes naturals, encara que sotmès també a un ús i explotació antròpica.

Finalment cal constatar que, malgrat les febles potencialitats ecològiques de l'àrea i de la sèrie d'accions antròpiques succeïdes en el sector amb diverses estratègies d'explotació, el conjunt no presenta una destrucció d'aquestes potencialitats. Es pot dir que han estat constrenyides i que les accions irreversibles són de moment puntuals, encara que els incendis forestals actuals poden desvirtuar-les o destruir-les. Així, l'acció antròpica sobre el paisatge actual ha conduït a una situació d'irreversibilitat en base a l'explotació i ús del medi, i les potencialitats estan constrenyides i afeblides però no destruïdes.